

Огірко Р. С.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ДО ПИТАННЯ ПРО ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ І РИСИ МОДЕРНОЇ ДЕРЖАВИ

У статті обґрунтовується теза про те, що модерна держава є окремим типом держави і концептом сучасних європейських держав.

Ключові слова: суверенітет, секуляризація, централізація, державний інтерес, територіальна єдність.

Почнемо з актуальності теми. Президент України В. Янукович у своєму щорічному (2011 р.) посланні до Верховної Ради України під назвою “Модернізація України – наш стратегічний вибір” поставив завдання системної модернізації всіх сфер життєдіяльності українського суспільства [1]. Перший розділ послання називається “Модернізація держави”, де наголошується на необхідності пошуку власної моделі розвитку і творення сучасної конкурентоздатної держави, в якій здійснюватиметься верховенство права і буде досконалий механізм влади.

Поняття модернізації є емке і включає в себе економічну і політичну модернізацію, які різняться між собою, мають власну логіку і етапи розвитку. Але і та й інша у своєму здійсненні пов’язані із поняттям модерної держави. Тут в українському державознавстві є поважна трудність, оскільки поняття модерної держави там не вживається і глибина та евристичний потенціал цього поняття належним чином не використовується і не оцінюється. Поняття модерної держави не введено в науковий обіг, воно відсутнє в найновіших юридичних і політичних енциклопедіях і енциклопедичних словниках [5], не говорячи вже про інші наукові публікації.

Причина цього, очевидно, лежить на поверхні: виникнення цієї держави в Європейському середньовіччі у XIV–XVI ст. як нового особливого типу держави не вписується у схеми фармаційного підходу, який поки що домінує у вітчизняному державознавстві. Безумовно, що форми, структури, функції тих чи інших різновидів цього типу держави інколи дуже не схожі на сучасні демократичні, правові і соціальні держави. Але спільним і вирішальним для них є тепер відомі всім класичні принципи територіальності, суверенітету, світськості, регулярної армії, державної податкової системи [11] тощо, які були вироблені методом проб і помилок на довгому історичному шляху тривалістю близько 700 років. Наприклад, на основі принципу територіальної єдності модерної держави був закладений тривалий і постійний економічний ґрунт для власної економіки і добробуту, а також принцип зв’язку з традиціями попереднього політико-правового існування, звичаїв, мови, культури феодалних народностей, які поступово переростали у нації.

Труднощі з реформуванням і модернізацією українського суспільства й держави очевидні, серйозні і спричинені, на нашу думку, перш за все неналежним урахуванням конкретно-історичного досвіду модернізації як європейського, так і вітчизняного державотворення. Давно підмічено, що при проведенні модернізації у культурах і цивілізаціях, які склалися історично і мають власну логіку свого розвитку, реформаційні плани і проекти мають це враховувати під загрозою провалу.

В науковій літературі вже висловлювалися критичні погляди на вкрай недостатнє врахування тисячолітнього досвіду вітчизняного державотворення і прагнення найкоротшим шляхом будувати стандартну для всіх “цивілізаційних країн” правову державу шляхом монтажу уніфікованих правових та політичних інститутів. Разом з тим досить спірною є теза цієї праці про те, що ідея правової держави не є вершиною політико-правової творчості [2]. На сьогодні ефективна економічна і політична модернізація у світі своєю складовою обов’язковою частиною має правову державу і громадянське суспільство.

З другого боку, має певні підстави критика практики розбудови неоліберального правового порядку у західних країнах з позиції теологічного аргументування недоліків неоліберальної доктрини прав людини [3].

Таке розуміння модерної держави, на нашу думку, належно розкриває критично важливе значення її дослідження для економічної і політичної модернізації країни і обумовлює необхідність його поглиблення.

Деякі автори вважають, що адекватним значенням слова модернізація українською мовою є “осучаснення” [10]. Це не зовсім так, оскільки формально-логічний процес модернізації – це процес зміни об’єкта у відповідності з найновішими вимогами і нормами. Останні вперше в Європейській цивілізації були вироблені і модернізація була здійснена протягом декількох століть Великобританією та іншими країнами Західної Європи. Тому концепт модерну і модернізації має конкретно-історичний і прецедентний характер і не може бути механічно перенесений на іншого суб’єкта і на іншу країну.

Як обґрунтував ще великий Г. В. Гегель, результат процесу і його поняття не існує і не може бути зрозумілим і обґрунтованим без історичного шляху його формування і розгортання у часі, просторі і в особах. Тому без пізнання і осмислення поняття модерної держави у темі про модернізацію України не обійтися. Але ми не ставимо перед собою завдання дати теоретичний виклад становлення змісту, ознак і формування поняття чи проблем типології модерної держави. Це тема окремого дослідження. Але без виявлення загального логічного контуру цього процесу не обійтися.

Тому *метою* цієї *статті*, зрозуміло, не є виклад ні історії кристалізації і формування модерної держави у Європейській цивілізації, ні тим більше – вироблення її поняття, змісту, шляхів і етапів розвитку у світовій історії. Завдання простіше – привернути увагу до цієї проблеми і навести факти й аргументи, які би показували об’єктивну необхідність і закономірність творення модерної держави в історичній ретроспективі і в сьогоденні фактично внаслідок необхідності рішення індивідами і соціальними спільнотами невідкладних морально-релігійних, політико-правових, соціально-економічних та інших проблем свого повсякденного життя.

Категорія модерної держави не є до кінця проясненою і залишається в теорії держави поза увагою. За основу її індивідуалізації і класифікації ми беремо поняття Нового часу і поняття модерну, як вони історично, змістовно і у суб’єктах формування склалися і оформилися в часі, просторі і духовно-культурних смислах. Зрозуміло, що при поглибленому вивченні проблеми може народитися інший термін для означення модерної держави.

Сьогодні дехто легко змінює цю категорію на інші поняття: сучасна держава, буржуазна демократична держава, держава ліберальної чи соціально-демократичної орієнтації тощо. Але щодо них модерна держава є родовою категорією, оскільки є державою нового типу, ознаки і функції якої були усвідомлені в час її формування (Н. Макіавеллі, Ж. Боден та інші) як політико-правова відповідь на виклики Нового часу. Тому дуже важливо мати категорію, яка би містила певні базові ознаки і принципи ще до неминучих майбутніх модифікацій модерної держави, які бурхливо здійснювалися в наступні століття.

Для нашої теми цей період XV–XVII століття європейської історії є надзвичайно важливим, оскільки саме тут остаточно скристалізувалася і оформилася модерна європейська держава. Але особливо важливим є те, що на відміну від інших суспільств цього періоду, перш за все мусульманської, китайської, індійської та інших цивілізацій, де в цей час відбувалося зміцнення існуючої традиції, що веде до консервації і застою суспільства, європейська середньовічна цивілізація виявилася єдиною в історії людства, здатною зробити самостійний крок уперед, що повністю змінило її як цивілізацію, і здатною сформувати суспільство нового типу – капіталістичне, а відтак – й індустріальне [4]. Саме в цьому періоді були створені вирішальні передумови для формування модерної держави і закладені тенденції її розвитку, які діють і сьогодні.

На відміну від нашого традиційного одновимірного розуміння держави як універсальної і суверенної політичної організації суспільства у західноєвропейському державознавстві вже давно проводиться, наприклад, чітке розрізнення держави як: 1) загального історичного феномена, яким називається ціла низка політій від протодержави до імперії, від наддержав до зовсім маленьких держав-карликів, демократичні республіки і тоталітарні імперії тощо; 2) держава як філософська ідея, як концепція самоорганізації суспільства; 3) а третє значення виробилося в період Середньовіччя для означення специфічного сучасного явища, “того типу політичного ладу, який постав у Європі як наслідок Відродження і Реформації, що теорія держави є концепцією цього специфічного типу устрою, тож якщо вживати цей термін у всеосяжному сенсі для означення всіх типів політичного ладу, то процес історичного розвитку буде викривлено і перекручено” [5, с. 106].

Таким терміном, який вперше вжив Макіавеллі (*lo stato*), має своїм коренем латинський “статус” і означає форми, структуру і певний рівень змісту державного утворення, а також становище і незалежну владу керівника держави.

Отже, за допомогою традиційного політичного поняття (*lo stato*) чітко фіксується зовсім новий політичний і юридичний зміст (статус) нового типу державного утворення. Нова колективна цілісність – незалежна держава має право на самовиживання і її мета перевищує будь-які цілі індивідів, що в ній проживають, а суверенний державець заради спільного блага може вдаватися до надзвичайних заходів. Тобто італійські міста зрілого Середньовіччя (Венеція, Флоренція, Мілан й інші) фактично були згідно їхнього статусу суверенними державами [5, с. 360-361]. Це не дивно, оскільки в час Ренесансу Італія була моделлю для Європи, будучи законодавцем щодо цінностей гуманізму у сфері перш за все політики, моралі і естетики.

Російський професор М. В. Ільїн пояснює появу нових понять для назви різних форм державності загальною тенденцією поступового поширення абстрактності і узагальнюючої сили понять через перехід від назв держав власним іменем (Русь, Roma і т.п.), до окремих видів політій – поліс, батьківщина, до республіки, імперії, володіння, і до найбільш абстрактного уявлення про статус територіальної політичної організації (lo stato, the state, der Staat, l'etat й інші) [7, с. 94].

На нашу думку, автор не побачив головного в цій характеристиці нового типу держави, який фіксується через поняття lo stato, яке не є самоціллю, а імпліцитно містить в собі ідею вищої цінності, вищого смислу для встановлення цього державницького стану на основі здійсненого і потенційного суверенного самовизначення, наприклад, переваги концепту державного інтересу над релігійними настановами. І саме в цьому сутність нового підходу Ніколо Макіавеллі: нова політико-державна спільність на той час в особі її одноосібного виразника-суверена не те, що розриває із існуючим на той час європейським правовим і церковним порядком та його морально-правовою нормативністю, а обґрунтовує право нового державного утворення самому визначати вищі цінності держави, її самостійність і незалежність спільноти, шляхи і методи їх досягнення в якості публічного політико-правового порядку – держави-стану.

М. В. Ільїн порівнює правовий зміст європейського нововведення ”держави-стану” як виразу ідеї політичного порядку і російських термінів “государства”, “государственности”, внутрішня форма і зміст яких прямо говорять про панування і владарювання як феодалну сутність явища [7, с. 94]. Цю саму суттєву різницю звичайних, здавалось би, понять ми можемо бачити при порівнянні української “держави” (вказує на феодалне – “тримати, не пускати”) з поняттям “Військо Запорозьке”, “козацька християнська республіка” (К. Маркс).

У становленні міст-держав головну роль рушійної сили виконувала зростаюча по всій Європі освічена, свідома своїх прав, частково заможна буржуазія (третій стан).

Дещо по-іншому проходила трансформація у нову, модерну політичність феодална політико-правова система організації суспільства й управління ним, пов’язана з політичною роздрібленістю, що об’єктивно виникала, оскільки феодал одержував від короля землю у володіння зі всією повнотою влади і управління над населенням території. Тут теж опорою ставав третій стан – прихильник королівського суверенітету, а пізніше його наступник. Але тут визначальне, без перебільшення, унікальне місце, як відомо, належало християнській католицькій церкві, утвердження якої, як окремої інституції, цілком незалежної від держави і наділеної і правом і на перших порах непохитною моральною і духовною силою активно впливати на духовні запити короля і всієї політичної сфери суспільства і на весь народ, деякі автори небезпідставно вважають найреволюційнішою подією в Європі [8].

У XIII ст. становище церкви як вільної від диктату королів й імператора логічно і фактично вимагала конституювання держави як світського, автономного та територіального утворення, що було б об’єднане правом і системою більш-менш централізованих органів [9, с. 387].

Католицька церква змушена була підтримувати об’єктивну тенденцію перетворення феодалних володінь у суверенні державні утворення. Раніше

королівство вважалося не територіальним утворенням, а лише спільністю християн під керівництвом короля, який сприймався як заступник Ісуса Христа і найвищим главою церкви. Тобто королівство було не державою, а функціональним елементом об'єднання християнської спільноти. Як пише Г. Дж. Берман, до кінця XI і початку XII ст. королівство об'єднувалося через особистість короля і вірою в його священну природу і чудодійні можливості. Але вже у XII і XIII ст. виникає новий тип політичної спільноти – світське територіальне королівство, яке має низку важливих особливостей, що зумовлюють його переростання у централізовану незалежну державу [9, с. 380-383].

Але проблема нового типу європейської державності ґрунтується не тільки на змістовному термінологічному розмежуванні політико-правових статусів-станів. Ключовим і вирішальним у цій проблемі, по суті, є поняття незалежності і її правова база і обґрунтування – суверенітет.

Вже Макіавеллі, узагальнивши столітню з лишнім практику становлення і функціонування самостійних міст-держав і в значній мірі на основі особистого досвіду, і обґрунтував принцип вищості новонародженого державного інтересу над релігійними настановами й ідеалами.

У період Реформації до цього розуміння природи нового типу європейської державності була додана нова концепція світської влади та права, яка суттєво різнилася від середньовічної теорії і практики: отці протестантських церков запропонували політичну і правову систему держави не будувати на основі релігії. Вони обґрунтували положення про державну владу як про самодостатню силу, що має власну юрисдикцію, надзвичайно широкі повноваження і є джерелом права [12, с. 98].

Вчення Жана Бодена і Томаса Гоббса й інших про суверенітет мали своїм завданням обґрунтувати політико-правову легітимацію нового типу європейської державності.

Суть цієї легітимації через теорію суверенітету полягає в правовому обґрунтуванні повної зовнішньої і внутрішньої незалежності держави абсолютної монархії в умовах правового і морально-релігійного порядку європейської християнської спільноти, яка на цей час ще існувала. Тобто якість суверенності давала можливість світській владі примиряти (а також інколи й примусово) вірних різних віросповідань, що проживали на території держави.

Як свідчить наступна історія розвитку суверенних держав, вона викликала досить неоднозначні за своїм змістом наслідки. Це дало підставу засумніватися у самодостатності такої легітимації. Оскільки суверенна воля держави не підпадала під жодну норму, у неї з'явилося право вести війну як законний наслідок державного суверенітету. І тому сьогодні сприймати суверенітет держави, як достатню підставу її легітимації, не можна. За цим стоїть об'єктивна необхідність враховувати права і свободи людини, скориговані з правом національної спільноти [14, с. 235].

На закінчення вкажемо на такі риси модерної держави, що сформульовані професором Київського національного університету ім. Т. Шевченка А. О. Баумейстером: суверенність стосовно імператора, папи і влади феодалів; скасування феодальної системи і централізація державної влади; створення і здійснення права засобами державної влади; віртуальна всебічна юрисдикція –

повнота державної влади; секуляризація, нейтральність державної влади щодо релігії; дуалізм – індивід-держава; гарантії правового захисту і державна монополія на владу; територіальна єдність держави; запровадження громадянства; адміністративне верховенство держави; регулярна армія; державна податкова система [14, с. 226].

Використані джерела:

1. Модернізація України – наш стратегічний вибір : Послання Президента України Верховній Раді України. – К., 2011.
2. Актуальні проблеми держави і права та правової культури. – Тернопіль, 2012. – С. 12-14.
3. Патріарх Московський і всієї Русі Кирил. Свобода і відповідальність: у пошуках гармонії. Права людини і гідність особи. – К., 2011. – С. 16-17.
4. Довжук І. В. Історія і теорія світових цивілізацій: підручник. – Луганськ : Вид-во Східноукраїнського ун-ту ім. В. Даля, 2012. – С. 230-231.
5. Енциклопедія політичної думки / пер. з англ. – К. : Дух і Літера, 2000.
6. Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К. : Довіра. Генеза, 1996; Юридична енциклопедія в 6-ти т. – К. : Т. 2. – 1999; Т. 4. – 2004; Юридичний енциклопедичний словник. – К., 2012; Політологічний енциклопедичний словник. – К. : Генеза, 1997.
7. Современное государство: политико-правовые и экономические исследования : сб. науч. трудов ИНИОН РАН. – М., 2010.
8. Себрайн Джордж Г., Торсон Томас. Історія політичної думки / пер. з англ. – К. : Основи, 1997. – С. 181.
9. Берман Г. Дж. Западная традиция права. Эпоха формирования / пер. с англ. – 2-е изд. – М. : Изд-во МГУ. – М.-Норма, 1998.
10. Сучасна українська політика. – Вип. 21. – К. : НІЕД ім. І. Ф. Кураса НАН України. – С. 91, 2010. – С. 91.
11. Крестовська Н. М. Скарбниця як критерій типології держави. – У кн. Наукові праці НУ ОЮА. – № 10. – 2011. – С. 280-287.
12. Ковальчук Віталій. Легітимність державної влади в правовій теорії та державно-правовій практиці : монографія. – К. : Логос, 2011. – С. 98-99.
14. Баумейстер А. О. Філософія права : навчальний посібник. – К. : Видавничо-полігр. Центр “Київський університет”, 2010.

Огірко Р. С. К вопросу об исторических истоках и чертах современного государства.

В статье обосновывается тезис о том, что современное государство является особым типом государства и концептом современных европейских государств.

Ключевые слова: *суверенитет, секуляризация, централизация, государственный интерес, территориальное единство.*

Ogirko R. On the historical origins and features modern state

The article substantiates the thesis that the modern state is a special type of state and concept of modern European states.

Keywords: *sovereignty, secularization, centralization, public interest, territorial unity.*